

Механізм реалізації регіональної політики сприяння розвитку малого підприємництва у регіонах

Досліджено механізм реалізації регіональної політики сприяння розвитку малого підприємництва у регіонах на основі моделей розвитку малого підприємництва. Проаналізовано моделі автономного розвитку та моделі підтримуючого розвитку. Запропоновано напрями реалізації регіональних програм розвитку малого підприємництва з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, національних і регіональних соціально-економічних, екологічних, культурних та інших особливостей регіонів.

The mechanism of regional policy to promote small business in the regions based models for small business. The model of independent development and maintenance of the model. Directions implementing regional development programs small business based on national priorities, national and regional socio-economic, environmental, cultural and other characteristics of the regions.

Ключові слова: *мале підприємництво, регіональна політика, регіони, моделі розвитку, програми розвитку.*

Вступ. Економічний стан вітчизняної економіки свідчить про необхідність становлення малого підприємництва як повноцінного суб'єкта ринку та зміцнення його позицій в умовах глобалізації та відповідно зростаючого конкурентного середовища. Проблеми малого підприємництва, і, зокрема, питання стимулювання та регулювання його регіонального розвитку, досліджують сучасні вітчизняні науковці: І. Благун, Г. Білоус, З. Варналій, Л. Воротіна, В. Грушко, М. Дем'яненко, Г. Кампо, А. Кисельов, Т. Ковальчук, М. Крупка, І. Кузнецова, І. Михасюк, А. Пересада, А. Поддєрьогін, М. Савлук, І. Сторонянська, А. Чухно та інші. Проте питання дослідження механізму

реалізації регіональної політики сприяння розвитку малого підприємництва у регіонах потребують наукових розробок.

Результати дослідження. У науковій літературі наведено дві моделі розвитку підприємництва малого підприємництва, тобто модель автономного розвитку та модель підтримуючого розвитку. Модель автономного розвитку стосується переважної більшості власників малих підприємств. У цій моделі підприємець є головним і вирішальним фактором початку процесу підприємницької діяльності. Проте, в моделі підтримуючого розвитку можна виокремити диференційовані форми і методи підтримки як потенційних, так і вже існуючих підприємців. Тут можна виділити два типи цієї моделі:

- мережева модель підтримки створення і функціонування малих та середніх підприємств;
- модель для підтримки потенційних підприємців спеціалізованими установами.

Мережева модель реалізується за допомогою таких методів для розвитку підприємництва як франчайзинг, аутсорсинг, дилерські угоди і поглинання. (табл. 1).

Таблиця 1

Методи підтримки в мережевій моделі

<i>Методи підтримки</i>	<i>Основні види пропонованої допомоги – вигода</i>	<i>Типи МСП, що створюють мережу</i>	<i>Рівень залежності від центральної компанії</i>
Франчайзинг	Використання товарного знаку, марки, виробничої процедури, технології, організаційних систем (зокрема маркетингових) ноу-хау, навчання.	Головним чином малі і середні.	
Аутсорсинг	Гарантія збуту продукції і послуг, зменшення ризику діяльності.	Головним чином малі і середні.	
Дилерські угоди	Виключно продаж виробів (зазвичай відомих брендів) на даній території, користування фірмовим знаком	Всі види	Індивідуалізований (у договорі між дилером та виробником).

Поглинання	Продаж виробів (зазвичай відомих брендів), підготовка до діяльності (навчання).	Мікрофірми (одноосібна діяльність).	Відносно низький і в межах встановлених принципів.
------------	---	-------------------------------------	--

Визначальне місце у підтримці потенційних підприємців спеціалізованими установами слід віднести розробленню проектів регіональних та місцевих програм розвитку малого підприємництва з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, національних і регіональних соціально-економічних, екологічних, культурних та інших особливостей. Регіональні та місцеві програми розвитку малого підприємництва направлені на створення сприятливих умов розвитку підприємництва, підвищення економічних показників розвитку регіонів, розвиток пріоритетних галузей економіки, забезпечення зайнятості населення.

Необхідно відмітити значну диспропорцію в обсягах фактичного фінансування регіональних програм розвитку малого підприємництва, яка спостерігається в окремих регіонах. У Волинській, Одеській областях та в м. Києві у звітному періоді на реалізацію програмних заходів використано 100% запланованих коштів. Якщо Рівненська, Сумська, Чернігівська, Чернівецька, Донецька, Івано-Франківська та Кіровоградська області забезпечили значні обсяги фінансування у порівнянні з іншими регіонами – від 90 до 98 %, то Полтавська, Херсонська області – лише по 5,5%.[1]

Кошти обласних бюджетів спрямовувалися на компенсацію відсотків за банківськими кредитами, фінансування бізнес-проектів на поворотній основі, пільгове кредитування, створення нових об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва та поповнення статутного та оборотного фондів вже існуючих об'єктів, навчально-методичну роботу, виставкові заходи, видання інформаційних бюлетенів, проспектів, довідників тощо (рис. 1).

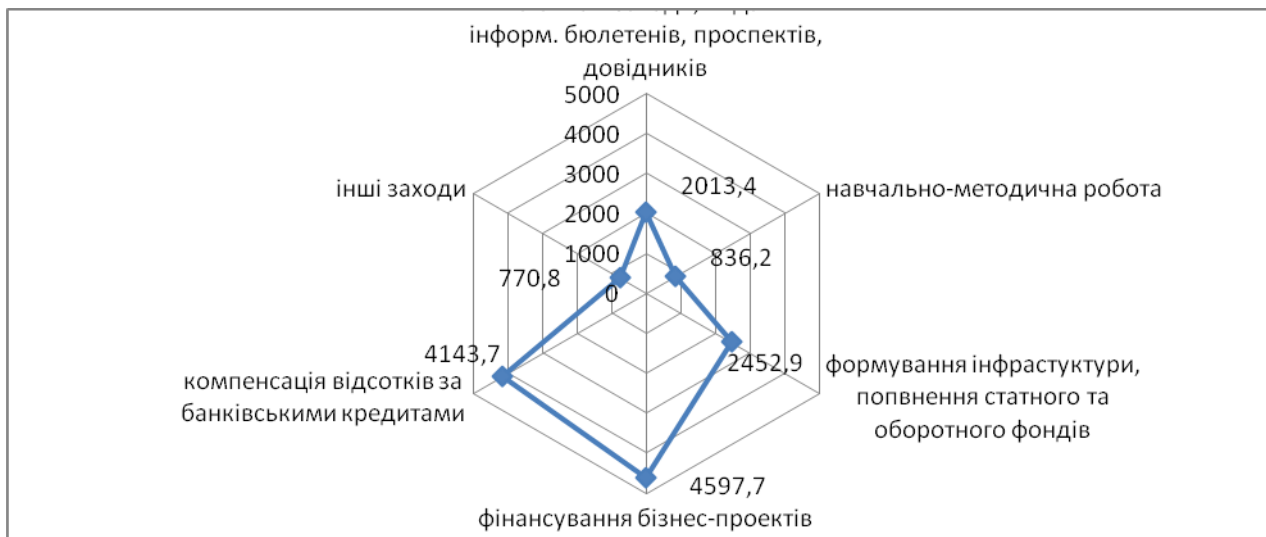

Рис. 1. Структура фінансування заходів регіональних програм розвитку малого підприємництва у 2012 році (тис. грн.)

Фінансова підтримка суб'єктів підприємницької діяльності на місцях здійснювалася за рахунок кредитів банків, коштів кредитних спілок та фондів підтримки підприємництва. У деяких регіонах застосовується механізм часткового відшкодування відсотків за кредитами, наданими суб'єктам малого підприємництва для реалізації інвестиційних проектів за рахунок місцевих бюджетів.

З метою підтримки розвитку підприємництва місцевими органами виконавчої влади надається матеріально-технічна допомога суб'єктам малого підприємництва, в рамках якої суб'єкти малого бізнесу забезпечуються вільними нежитловими приміщеннями, устаткуванням, сільськогосподарською технікою, запчастинами, паливно-мастильними і посівними матеріалами.

Вживаються заходи щодо спрощення процедур передачі нерухомого майна в оренду, виділення земельних ділянок, отримання дозволів на будівництво та реконструкцію об'єктів, перегляду ставок та пільг з орендної плати для підприємців-початківців і тих суб'єктів підприємницької діяльності, що працюють у пріоритетних напрямках на пільгових умовах.

У регіонах постійно оновлюються бази даних про наявність вільних виробничих та невиробничих приміщень, що пропонуються для викупу або

передачі в оренду суб'єктам підприємництва для здійснення ними підприємницької діяльності. Зазначена інформація розміщувалась на офіційних веб-сайтах та в регіональних засобах масової інформації.

Проводиться робота щодо залучення суб'єктів малого підприємництва до участі у виконанні державних регіональних замовлень. Підприємницькі структури приймали участь в конкурсах (тендерах) по закупівлі товарів на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг для потреб регіону.

В Україні активно розвивається інфраструктура підтримки малого підприємництва для надання суб'єктам господарювання фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, науково-технологічної, консультативної, маркетингової, кадрової та освітньої підтримки.

За інформацією з регіонів, станом на 01.01.2013, в регіонах України діють 531 бізнес-центр, 76 бізнес-інкубаторів, 46 технопарків, 535 лізингових центрів, 3964 небанківські фінансово-кредитні установи, 242 фонди підтримки підприємництва (з яких 27 створені за участю Українського фонду підтримки підприємництва), 3031 інвестиційних та інноваційних фондів і компаній, 3902 інформаційно-консультативні установи.

З метою налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадського суспільства, у регіонах налічується 2 205 громадських об'єднань підприємців.

Робота щодо створення необхідних для підприємців нових об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва проводилася з орієнтацією на місцеві потреби суб'єктів підприємництва, діяльність яких спрямована на надання послуг щодо вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для малого підприємництва, надання необхідної інформаційно-консультативної підтримки суб'єктам підприємництва тощо.

Основними напрямками механізму реалізації регіональної політики сприяння розвитку малого підприємництва у регіонах є підвищення ефективності реалізації державної регуляторної політики; оптимізація дозвільної системи у сфері господарської діяльності; забезпечення механізмів

фінансової підтримки малого і середнього підприємництва; подальший розвиток системи інформаційного забезпечення суб'єктів підприємництва; створення сприятливих умов для розвитку інноваційно-інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва; надання освітніх послуг для суб'єктів підприємництва та населення, забезпечення підготовки, підвищення кваліфікації кадрів для малого і середнього підприємництва; розширення й підтримка діяльності мережі інфраструктури підтримки підприємництва.

Найбільші обсяги фінансування на виконання регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва були затверджені в обласних бюджетах м. Київ – 30,0 млн. грн., АР Крим – 4,45 млн. грн., Одеської області – 3,85 млн. грн., Чернігівської області – 2,45 млн. грн., Сумської області – 2,3 млн. грн., Кіровоградської та Івано-Франківської областей – по 1,5 млн. грн. [2].

Найменші обсяги фінансування регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва було затверджено у Дніпропетровській області – 84,4 тис. грн., м. Севастополь – 115,0 тис. грн., Херсонській області – 150,0 тис. грн. та Рівненській області – 160,0 тис. грн.

У деяких областях на фінансування регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва протягом 2013 року так і не були затверджені відповідні обсяги коштів на реалізацію передбачених заходів (Київська, Луганська, Полтавська, Тернопільська області).

Кошти обласних бюджетів спрямовувалися на: фінансування бізнес-проектів на поворотній основі; пільгове кредитування; створення нових об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва та поповнення статутного та оборотного фондів вже існуючих об'єктів; навчально-методичну роботу; виставкові заходи; видання інформаційних бюлетенів, проспектів, довідників; навчання та перепідготовку незайнятого населення з орієнтацією на зайняття підприємницькою діяльністю тощо (рис. 2).

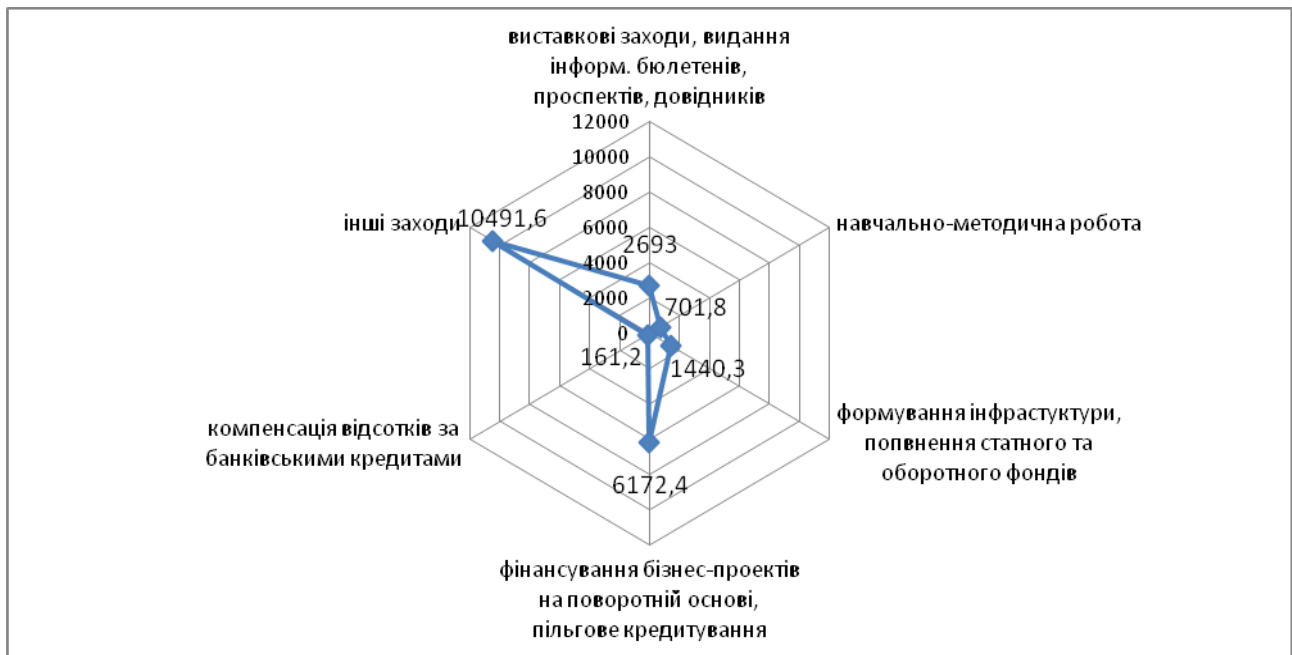

Рис.2. Структура фінансування заходів регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва у 2013 році

Необхідно відмітити, що протягом 2013 року зберігалася значна диспропорція в обсягах фактичного фінансування заходів регіональних програм розвитку малого і середнього підприємництва. У Донецькій, Запорізькій, Рівненській, Одеській областях у звітному періоді на реалізацію програмних заходів використано близько 90 % запланованих коштів. У м. Києві на виконання заходів регіональної програми підтримки розвитку малого і середнього підприємництва у 2013 році було заплановано використати із обласного бюджету 30 000,0 тис. грн., фактично було використано – 0,17 % від цього обсягу (50,0 тис. грн.). У Сумській області передбачалося використати із обласного бюджету 2 000,0 тис. грн., а фактично було використано – 25,0 % (500,0 тис. грн.). У Дніпропетровській, Закарпатській, Київській та Тернопільській областях фінансування взагалі не здійснено.

Основними інститутами, орієнтованими на надання фінансових послуг суб'єктам малого та середнього підприємництва в Україні, є комерційні банки,

інститути державної фінансової підтримки малого підприємництва, інститути спільного інвестування, лізингові й факторингові компанії та мікрофінансові інститути (кредитні спілки, ломбарди та ін.). За даними НБУ станом на 01.01.2013 в Україні діяло 176 банків, з яких 53 банки за участю іноземного капіталу (30,3% від загальної кількості діючих банків України) і 22 – зі 100 % іноземним капіталом. – 5,2 %. На частку лізингового сектору в Україні припадає майже 3 % ВВП. У 2012 році 535 лізингових компаній в Україні уклали 10 826 договорів фінансового лізингу на суму 14,71 млрд. грн. Більше половини (58,1 %) цих договорів становить лізинг автомобілів. Фінансування лізингових операцій на 41,9 % здійснювалося за рахунок банківських кредитів, 35,7 % – за рахунок власних коштів і 22,4 % – за рахунок позичкових коштів юридичних осіб.

На кінець 2012 року в Україні 617 кредитних спілок володіли кредитним портфелем у розмірі 2 531 млн. грн., 466 ломбардів надали 8 331,6 тис. фінансових кредитів на суму 6 504,2 млн. грн. [2].

Здійснений аналіз свідчить про позитивні зрушення у процесі вдосконалення умов ведення бізнесу через скорочення кількості документів дозвільного характеру і видів ліцензування, спрощення процедур під час отримання ліцензій і дозволів, зменшення контролюючого тиску на бізнес, удосконалення сфери надання адміністративних послуг, посилення відповідальності за порушення законодавства в сфері господарської діяльності.

Аналіз структури вітчизняного підприємництва, як по Україні в цілому, так і по її регіонах, показує, що протягом останніх років вона залишається незмінною і лівову частку складають малі підприємства (94,3 %). Основним джерелом інвестування для суб'єктів господарювання залишаються власні кошти (59,2 %), а бюджетні та кредитні механізми підтримки підприємництва не є дієвими. Отже, розвиток інвестиційної активності суб'єктів підприємства залежить від їх прибутковості.

Реалізація економічного потенціалу малих підприємств потребує: здійснення виваженої державної політики в сфері подальшої дерегуляції бізнес середовища; розширення можливостей доступу підприємців до фінансових ресурсів; розвитку інфраструктури підтримки МСП; удосконалення системи інформаційної підтримки; розширення можливостей участі суб'єктів МСП у реалізації проектів державно-приватного партнерства; підвищення ролі місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у підтримці розвитку бізнесу.

Необхідно продовжити роботу в сфері дерегуляції у напрямку спрощення порядку започаткування та припинення підприємницької діяльності шляхом встановлення принципу провадження господарювання без застосування печаток, внесення змін до законодавчих актів щодо удосконалення процедури ліквідації суб'єкта підприємництва; удосконалення процедур ліцензування та отримання документів дозвільного характеру.

Актуальним є і вдосконалення законодавства з питань здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, зокрема щодо підвищення рівня відповідальності посадових осіб відповідних органів.

Реалізація намічених стратегічних напрямів сприятиме процесам виходу малого підприємництва України на європейський рівень розвитку, поліпшенню бізнес-клімату, зміцненню позицій МП в загальній структурі вітчизняної економіки, модернізації у сфері МП, спрямованої на збільшення його внеску у соціально-економічний розвиток країни, підвищенню ефективності малого і середнього бізнесу, у тому числі збільшення його складової в обсягах вітчизняного промислового та сільськогосподарського виробництва, наповнення доходних частин державного та місцевих бюджетів.

На думку Заплатинського М.В. до основних засад регіональної політики розвитку підприємницької діяльності в регіоні належать передусім організаційна та економічна підтримки державними інститутами та поза державними інституціями суб'єктів господарювання, визначення економічних

пріоритетів з боку регіональних органів влади тощо [3]. Автор виокремлює наступні найважливіші інститути підприємництва, зокрема: власність, договір, право, свобода вибору й дій. Сукупність легітимних суспільних інститутів утворюють інституційне середовище. Воно має вирішальне значення для вибору цілей, ідеології, правил гри, шляхів, моделей, етапів, механізмів соціальних перетворень суспільної системи. Суспільною функцією цього середовища є створення комфортних умов для оптимального розвитку підприємництва країни та її регіонів. Суб'єктами розвитку регіонального підприємництва є саме підприємство, влада, наука, громадськість за винятком того, що інтереси регіонального підприємництва представлені безпосередньо підприємствами і приватними підприємцями, а інтереси влади, науки і громадськості – опосередковано, через різноманітні інституції. Інституціями самоорганізації підприємців виступають спілки, комітети підприємців, політичні партії.

Дослідження засвідчило, що нормативно-правова база розвитку малого підприємництва на регіональному рівні розроблена недостатньо. У практиці є факти прийняття рішень регіональними органами, які стримували розвиток малого підприємництва. Тому для забезпечення нормального розвитку та ефективної діяльності малих підприємств необхідна не тільки розробка адекватних нормативно-правових документів на регіональному рівні, але й їх незалежна експертна оцінка.

Прерогативою держави є зниження інституційної невизначеності, яка обмежує свободу підприємницької діяльності і перешкоджає розвитку підприємницького ресурсу [3].

Заслугове уваги науковий підхід автора Комірного А.В., що пропонує наступні рівні структуризації системи реалізації державної політики у сфері малого підприємництва, а саме: рівень малого підприємництва в цілому й відповідний рівень державної політики і державні програми; рівень малого підприємництва як фрагмент управління розвитком малого підприємництва на

регіональному та місцевому рівнях, а також на рівні взаємодії з галузями (кооперація, контракти, збут, конкурентні відносини тощо); рівень безпосередньо управління та розвитку малого підприємництва та його ринковий механізм взаємодії зі споживачами – населенням конкретних територій [4, с. 13].

Нами запропоновано формалізовану модель системи «мале підприємництво – регіон – суспільство», що забезпечує узгодження їх інтересів. З точки зору управління, така система розподіляється на три характерних рівні: малий бізнес в регіоні як вид підприємництва; мале підприємництво в галузевому та регіональному аспекті; малі підприємства як елементарні складові сфери малого підприємництва регіону.

Зміст узгоджувального механізму охоплює специфічний об'єкт управління на кожному рівні, а також відповідний набір суб'єктів узгоджувального процесу. Основою узгоджувального процесу на нижчому рівні є стихійне узгодження інтересів через ринковий механізм (узгоджувальною ланкою виступає ринок); на середньому – індикаційні (рекомендовані) параметри із ранжуванням та регулюванням відповідно до потреб регіональних та відомчих структур з урахуванням відповідних ресурсів (узгоджувальною ланкою є координаційні комітети на рівні регіону та району); на вищому – вироблення узгоджених програм, стратегій регулювання та розподіл ресурсів, організаційних схем і пріоритетів розвитку (узгоджувальною ланкою є координаційна рада із закріпленими законом повноваженнями) [4, с. 13].

Система критеріїв оптимального регулювання розвитку малого підприємництва з боку регіональної політики повинна ґрунтуватись на наступних ознаках. По-перше, за спрямованістю та специфікою системи: соціальні критерії (соціальні вигоди); економічні (економічний ефект застосування системи управління); управлінські (параметри і організація системи управління); критерії якості; критерії ефекту і користі від

застосування системи управління, ергономічні критерії сумісності з людиною; критерії динамічних властивостей та стійкості управління в штатних та аварійних режимах роботи; екологічні критерії наслідків застосування систем та їх утилізації. По-друге, за ознакою типу критерію з урахуванням охоплення основних засобів системи управління: абсолютні критерії оцінок; відносні критерії оцінок; питомі критерії оцінок (індикатори властивостей системи); індексні або умовні критерії; рангові критерії пріоритетного ранжирування властивостей системи. По-третє, за ознакою структуризації та параметризації системи управління: морфологічні ознаки рівнів структури; форми зв'язків елементів у системі (лінійні, матричні, ієрархічні тощо); критерії складності та розмірності системи управління; критерії повноти зв'язності елементів системи. По-четверте, за ознакою виду і заходу критерію: натуральна міра; імовірнісна і статистична міра; вартісна міра; тимчасовий захід; інформаційна міра.

Ступко А.В. запропонував компонентну будову малого бізнесу на регіональному рівні, елементами якої виступають:

- суб'єкти підприємницької діяльності, що відносяться до малого бізнесу; органи державного та регіонального регулювання малого бізнесу;
- регіональні ресурси (трудові, природні та ін.), які використовує малий бізнес;
- контрагенти, які відносяться до середнього та великого бізнесу;
- споживачі, їх платоспроможний попит.

Унаслідок взаємодії суб'єктів підприємницької діяльності (суб'єктів малого бізнесу) зі споживачами, які мають платоспроможний попит, та з контрагентами, які відносяться до середнього і великого бізнесу, формуються необхідні умови для розвитку ринкової економіки: галузева структура малого бізнесу, умови для впровадження кластерів, визначається рівень ділової активності, рівень поділу праці в регіоні (рис. 3) [5].

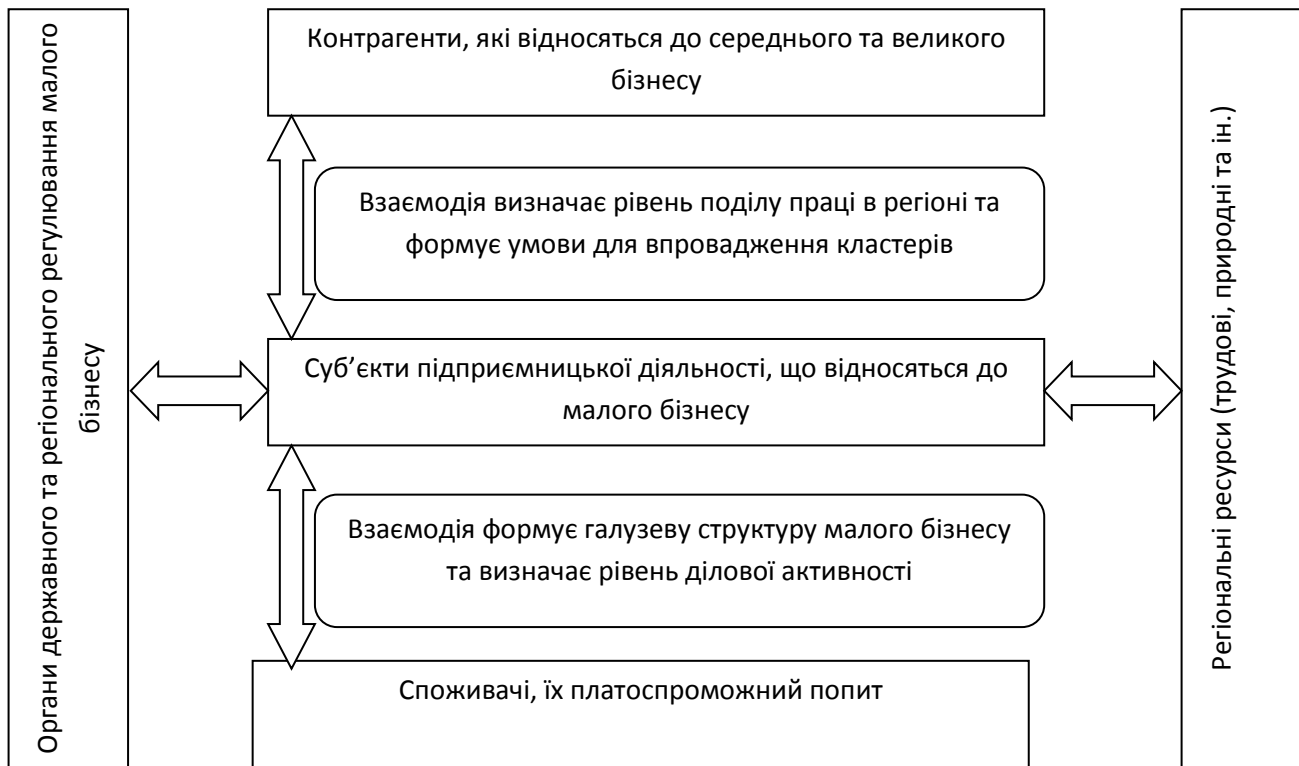

Рис. 3. Компонентна будова малого бізнесу на регіональному рівні

Механізм реалізації регіональної політики сприяння розвитку малого підприємництва у регіоні ототожнює синтез його соціальної та економічної складових, виражених відносинами суб'єктів щодо виготовлення, розподілу, споживання товарів, робіт та послуг; відносини виникають на межі соціальної й економічної сфер, перебувають у нерозривному взаємозв'язку, функціонують, змінюються під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Критерієм розмежування зовнішніх і внутрішніх чинників виступає здатність регіону, як суб'єкта соціально-економічних відносин, впливати на функціонування та розвиток малого підприємництва.

Методи впливу на результативність діяльності малого бізнесу:

адміністративно-економічні (мінімізація адміністративних бар'єрів як на державному, так на місцевому рівнях, нормативно-законодавче регулювання, правова підтримка, розвиток інфраструктури бізнесу, регіональна підтримка та ін);
політичні (стабільна політична ситуація в державі та за її межами);
фінансово-кредитні (пільгове кредитування, підтримка мікрокредитування, субсидювання на рівні держави та ін);
податкові (перегляд та оптимізація системи оподаткування з метою легалізації підприємницької діяльності);
страхові (страхування майна, ризиків, система профілактичних заходів);
інформаційні (своєчасне забезпечення оперативною, об'єктивною інформацією та володіння нею, створення спільного інформаційного простору);
соціальні (захист прав підприємців та споживачів, зв'язок з підприємцями та їх підтримка на регіональному рівні).

Рис. 4. Механізм реалізації регіональної політики

До зовнішніх чинників розвитку малого підприємництва можна віднести: законодавче регулювання підприємницької діяльності; фіскальну політику держави; інноваційно-інвестиційний клімат у регіоні, країні в цілому; кредитну політику; політичну стабільність регіону, держави; кон'юнктуру ринку; купівельну спроможність населення; зовнішньоекономічну політику держави. До внутрішніх чинників розвитку відносяться: продуктивність праці персоналу; умови праці; рівень соціального захисту, встановлений підприємством; залучення інноваційних технологій, коштів від інвестиційної діяльності; встановлення цінової політики підприємства; формування внутрішньо- та зовнішньоекономічних зв'язків; упровадження корпоративної культури тощо.

Механізм реалізації регіональної політики сприяння розвитку малого підприємництва у регіоні – це сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих соціальних, фінансових та інших економічних інститутів, що функціонують у регіоні та визначають стан і тенденції розвитку підприємництва.

Таким чином, розвиток малого бізнесу в регіоні повинен ґрунтуватись на: ефективному впровадженні регіональних програм; вдосконаленні спрощеної системи оподаткування та звітності суб'єктів малого підприємництва; впорядкуванні процедури перевірок суб'єктів підприємницької діяльності; вдосконаленні державної та регіональної фінансової підтримки малого підприємництва.

Слід також відмітити, що одним з базових комплексних чинників регіонального розвитку є територіальна інфраструктура. В сучасних умовах важливо звернутися до досвіду тих регіонів, що намагаються обґрунтувати перспективи інфраструктурного облаштування своїх територій, особливо з врахуванням задач, які виникають в питаннях структурної перебудови економіки України і переходу на інноваційну модель розвитку. Державна і

регіональна політика розвитку окремих елементів інфраструктури інноваційного розвитку малого підприємництва повинна стати частиною загальної Концепції державної політики розвитку малого підприємництва і Концепції державної регіональної політики.

Висновки. Вирішуючи питання щодо формування інфраструктури підтримки інноваційного розвитку малого підприємництва необхідно не тільки створювати суб'єктам господарювання умови для більш ефективного ведення власної діяльності, але і сприяти вирішенню загальнонаціональних задач.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://www.ukr.stat.gov.ua>
2. Бондар І. О. Моделювання розвитку малих виробничих підприємств на основі процесів взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / І. О. Бондар. – Харків, 2008. – 28 с.
3. Заплатинський М.В. Інституційна підтримка розвитку малого підприємництва в регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М.В. Заплатинський – Львів, 2008. – 35 с.
4. Комірний А.В. Державне регулювання розвитку малого підприємництва в ринкових умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А.В. Комірний – Київ, 2010. – 21 с.
5. Ступко А.В. Механізм соціально-економічного розвитку малого бізнесу в регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спеціальністю 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / А.В. Ступко – Ужгород, 2011. – 23 с.